

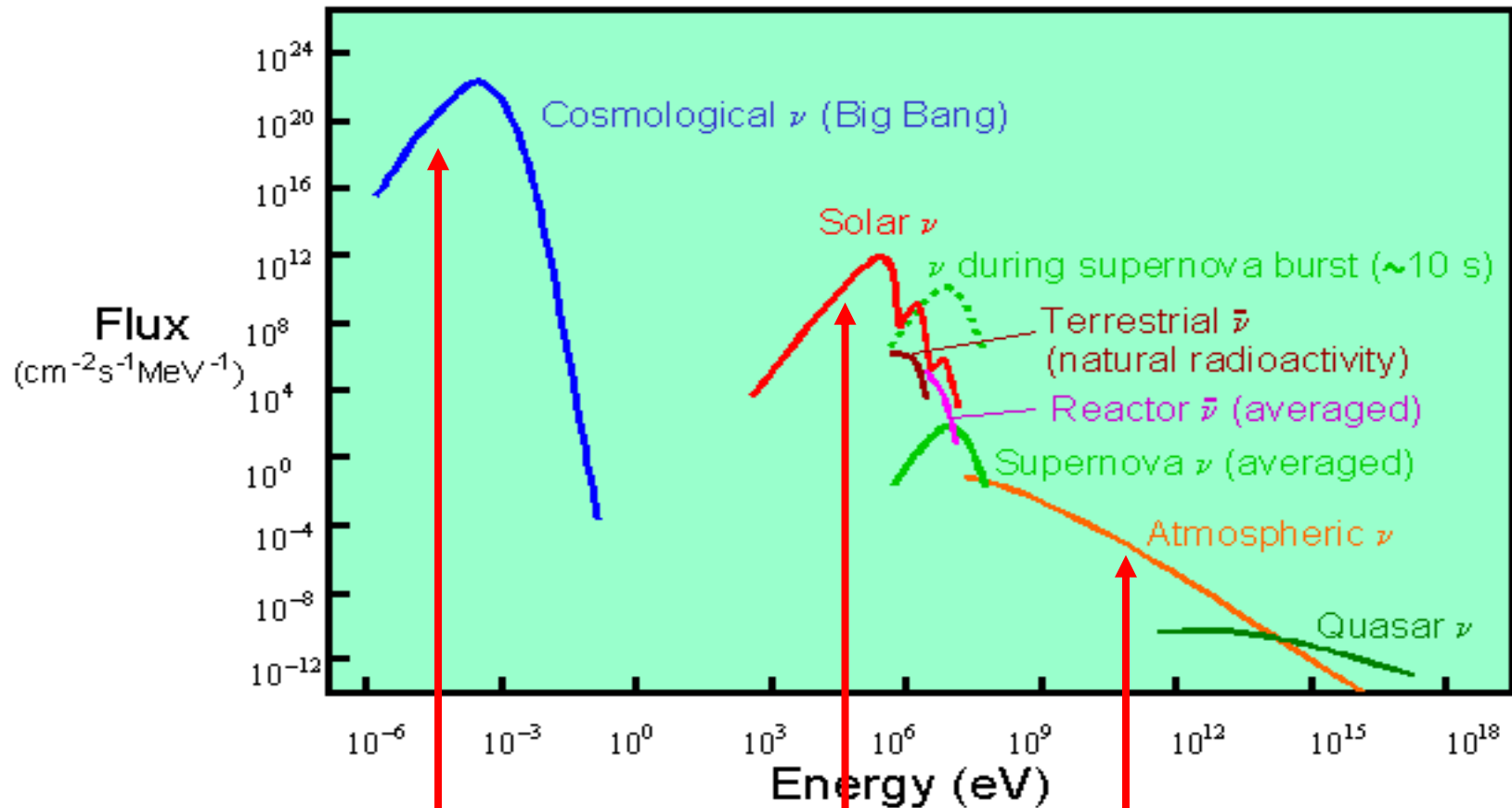
Neutrino z czasów Wielkiego Wybuchu - $C\nu B$ („primordial”, „relic”)

Tadek Kozłowski

IPJ

9. 04. 2008

Widma całkowite (neutrino+antyneutrino, wszystkie zapachy)

Flux on earth of neutrinos from various sources, in function of energy

$3 \cdot 10^7$ w ciele

10^{14}

10^3 /1 s /ludzkie ciało

- co wynika z Wielkiego Wybuchu
- co dowodzi istnienia C_vB
- co się dzieje z C_vB obecnie
- jak zmierzyć:
  - C_vB jako tarcza
  - C_vB jako pocisk
  - C_vB jako tło

z - przesunięcie ku czerwieni

a - parametr rozmiaru Wszechświata

H - „stała” Hubble’a

$$z \equiv \frac{v_1 - v_2}{v_2} \cong \frac{v_{12}}{c}; \quad 1 + z = \frac{v_0}{v} = \frac{a_0}{a}$$

$$H = \frac{\dot{a}}{a}; \quad H^2 = \frac{8\pi}{3} G_N \rho_{\text{tot}} - \frac{k}{a^2} + \frac{\Lambda}{3} \quad \text{Kosmos płaski}$$

$$\rho_m \propto (1+z)^3; \quad \rho_r \propto (1+z)^4; \quad \rho_\Lambda = \text{const}$$

„ m ” - ciemna materia + bariony

„ r ” - fotony + leptony (naładowane i neutrina)

„ Λ ” - ciemna energia, stała kosmologiczna

Gdy dominuje promieniowanie:

$$a(t) \propto t^{1/2}; \quad H = 1/2t;$$

t - czas od Wielkiego Wybuchu

Po inflacji Wszechświat zdominowany przez „promieniowanie”.
Wszechświat - ciałem doskonale czarnym

Równowaga termodynamiczna - zasadniczym założeniem;
ilości zależą jedynie od wag statystycznych
(spinowych stopni swobody)

$$\gamma\gamma \leftrightarrow I^+I^- \leftrightarrow \nu\bar{\nu} \quad \text{gdy temperatura} \gg \text{wielkości mas}$$

Gdy Wszechświat się rozszerza następuje spadek temperatury a więc energii cząstek i promieniowania.

$$T = T_0 (1+z)$$

Następuje wyłączenie („odsprzeganie”) możliwych reakcji.
Standardowy model Wielkiego Wybuchu przewiduje istnienie $C\nu B$ (oprócz CMB) - pierwotnego tła neutrinowego (nie mylić z wtórnym tłem z rozpadu supernowych etc.).

Rozkład termiczny:

$$f = (e^{(E-\mu)/T} \pm 1)^{-1}$$

- + bozony (fotony) - rozkład Bosego-Einsteina
- fermiony - rozkład Fermiego-Diraca

$$T = T_0 (1+z)$$

$$E = E_0(1+z) - \text{kształt niezależny od czasu}$$

Potencjały chemiczne nieznane - zależą od praw zachowania

$$\mu_f = -\mu_{\bar{f}} \quad \text{Asymetria cząstka - antycząstka}$$

$$\text{Dla CvB } \xi \equiv \mu/T < 0.1; \text{ przyjmuje się } = 0$$

$$L_\alpha \equiv \frac{n_{\nu_\alpha} - n_{\bar{\nu}_\alpha}}{n_\gamma} \approx \frac{\xi_\alpha}{4} \cong n_B / n_\gamma = 6 * 10^{-10}$$

leptogeneza źródłem niezachowania B

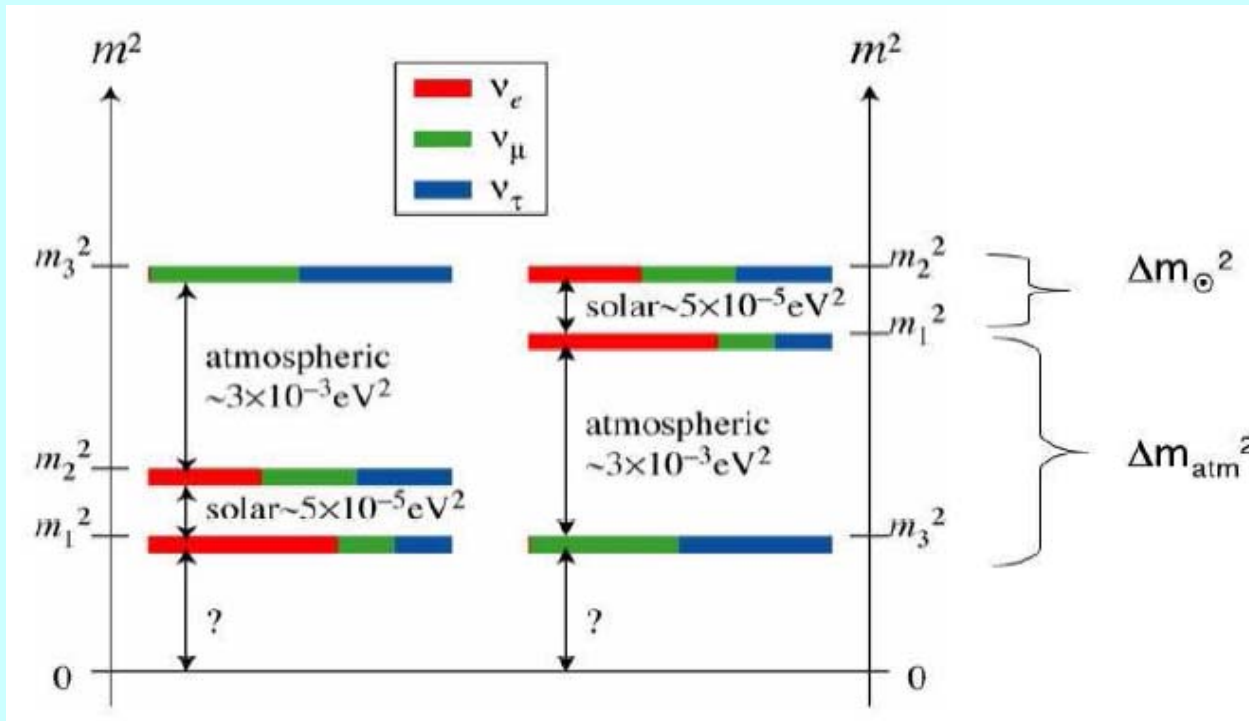
Trzy ν o określonych (różnych) masach - stany własne;

ν_e, ν_μ, ν_τ - zapach określony poprzez produkcję z określonym leptonem lub detekcję poprzez określony lepton

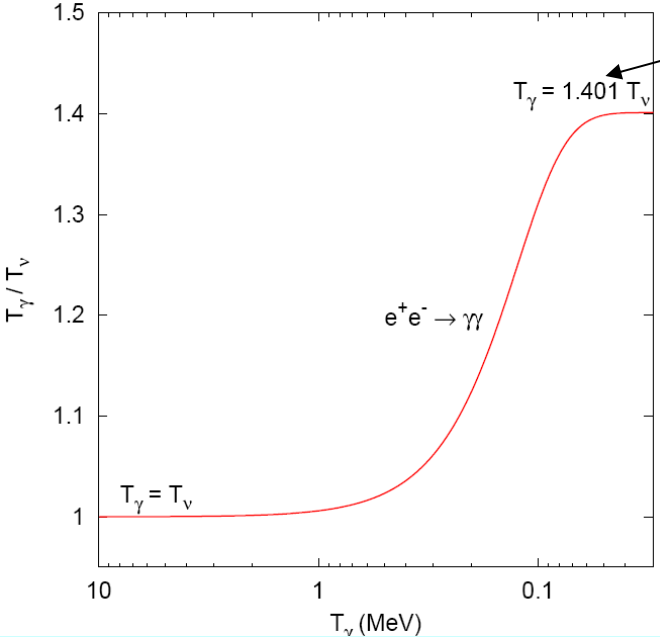
$$m_{\nu_1} = m = ??$$

$$m_{\nu_2} = \sqrt{\Delta_{sun}^2 + m^2} > 9 \text{ meV} \quad \Delta_{sun}^2 = 8 * 10^{-5} \text{ eV}^2$$

$$m_{\nu_3} = \sqrt{\Delta_{atm}^2 + m^2} > 50 \text{ meV} \quad \Delta_{atm}^2 = 2.5 * 10^{-3} \text{ eV}^2$$

dla inwersji
 $m_2 \approx m_3 > 50 \text{ meV}$

$$\left(\frac{11}{4}\right)^{1/3} n_\gamma \propto T^3 ; \rho_\gamma \propto T^4$$

$$T_{\gamma 0} = 2.725 \pm 0.001 \text{ K}$$

$$T_{\nu 0} = T_{\gamma 0} / 1.3978 = 1.95 \text{ K} = 0.17 \text{ meV}$$

Masy i oscylacje mają mały wpływ na widma,
 gdyż liczba neutrin ν_1, ν_2, ν_3 taka sama
 $\Rightarrow$ liczba neutrin ν_e, ν_μ, ν_τ taka sama
 $\Rightarrow$ liczba neutrin = liczba antyneutrin

Przynajmniej dwa neutrina - nierelatywistyczne

$$\text{Obecnie } n_\gamma = 411/\text{cm}^3$$

$$n_\nu = n_\gamma \frac{4}{11} \left(\frac{3}{4} \frac{g_\nu}{g_\gamma * 2} \right) = \frac{3}{22} n_\gamma ; g_\nu = 2; g_\gamma = 2;$$

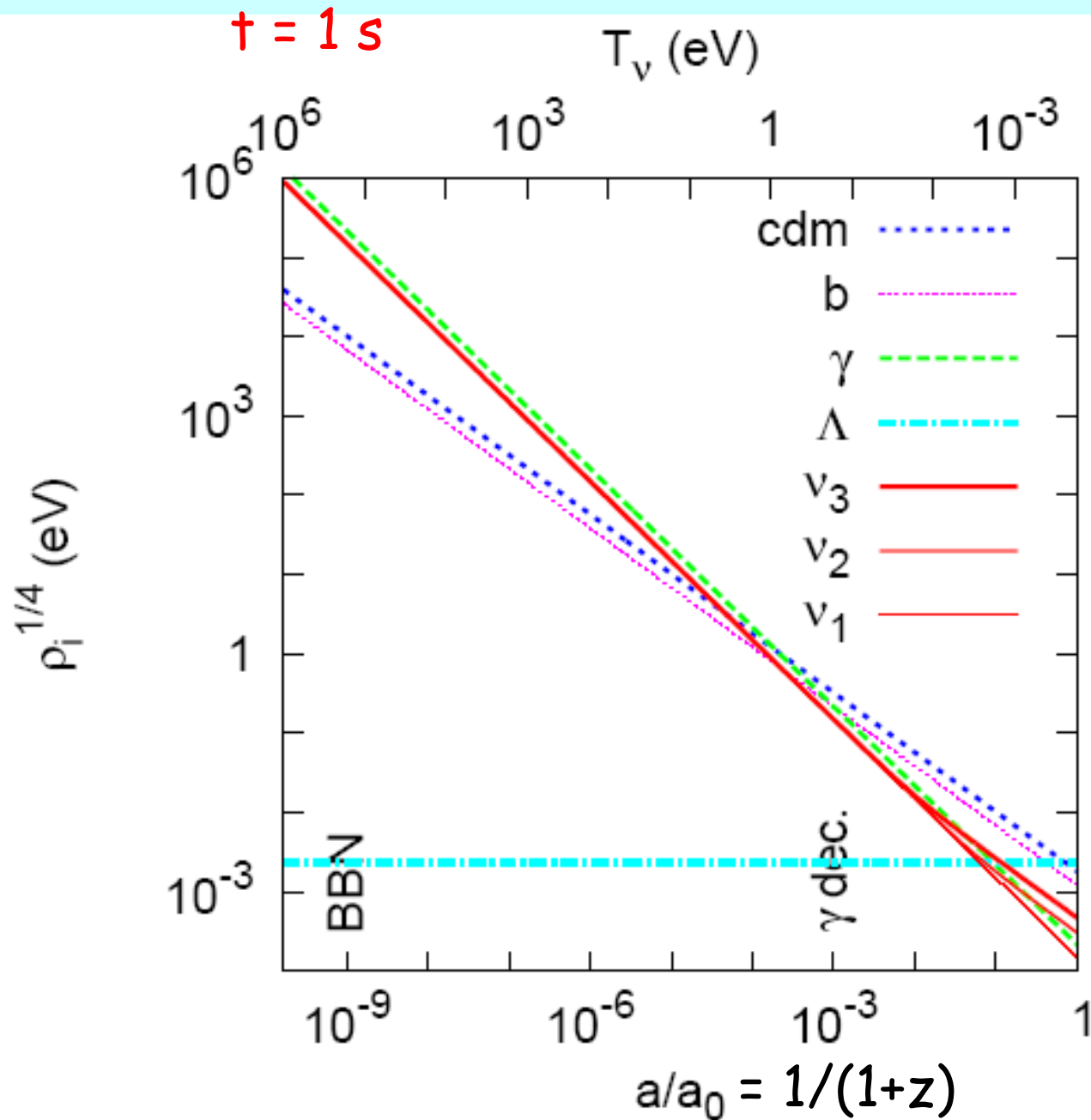
$$n_\nu = 56$$

$$\text{Całkowita liczba } 2 * 3 * 56 = 336/\text{cm}^3$$

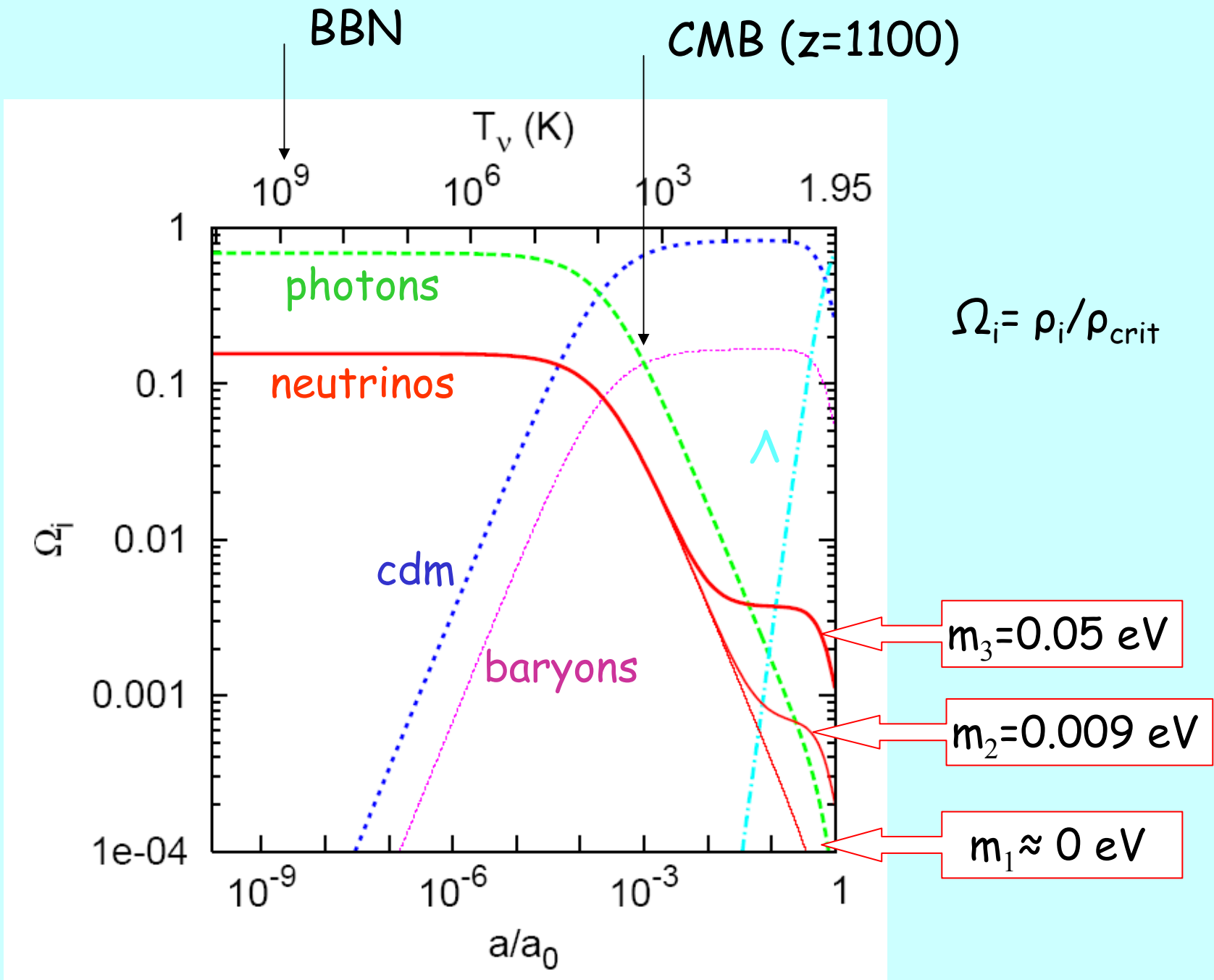
$$\text{Stąd w ciele ludzkim } 80 * 10^3 * 336 = 3 * 10^7$$

WSZECHŚWIAT Λ CDM (ciemna energia + ciemna materia)

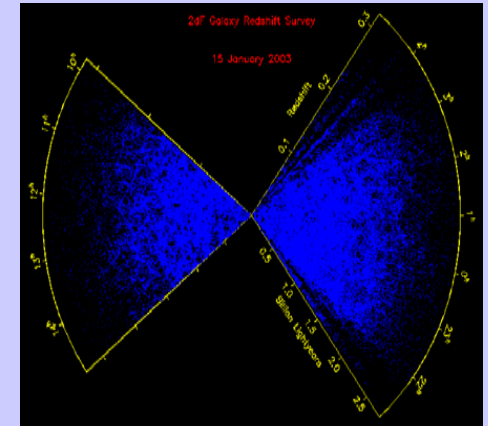
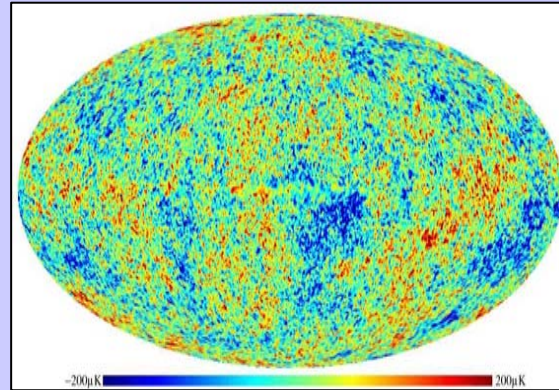
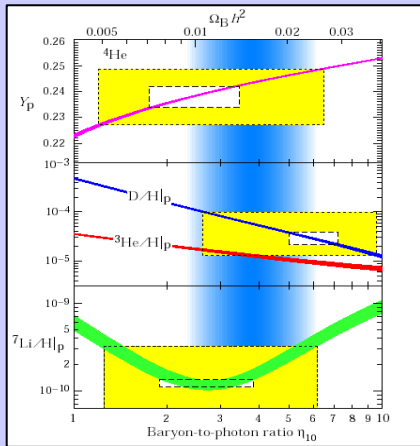
Mangano

Współczesne wielkości:

- stała Hubble'a - **73** km s⁻¹ Mpc⁻¹
- krzywizna $k = 0$
- całkowita gęstość energii = **1** * gęstość krytyczna
- gęstość ciemnej energii = **0.76**
- gęstość masy = **0.24**
= **0.20** (ciemna masa) + **0.04** (bariony)
- gęstość promieniowania gamma (CMB) = **4.6 * 10⁻⁵**
- gęstość neutrin = $0.02 * \Sigma m_\nu$
  - < **0.014** dla $\Sigma m_\nu < 0.7$ eV
  - > **0.0012** dla $\Sigma m_\nu = 0 + 9 + 50$ meV

CvB miały wpływ na najważniejsze procesy w rozwoju Wszechświata:

Pierwotna
nukleosynteza
BBN

Kosmiczne tło
mikrofalowe
CMB

Powstawanie wielkich
struktur
LSS

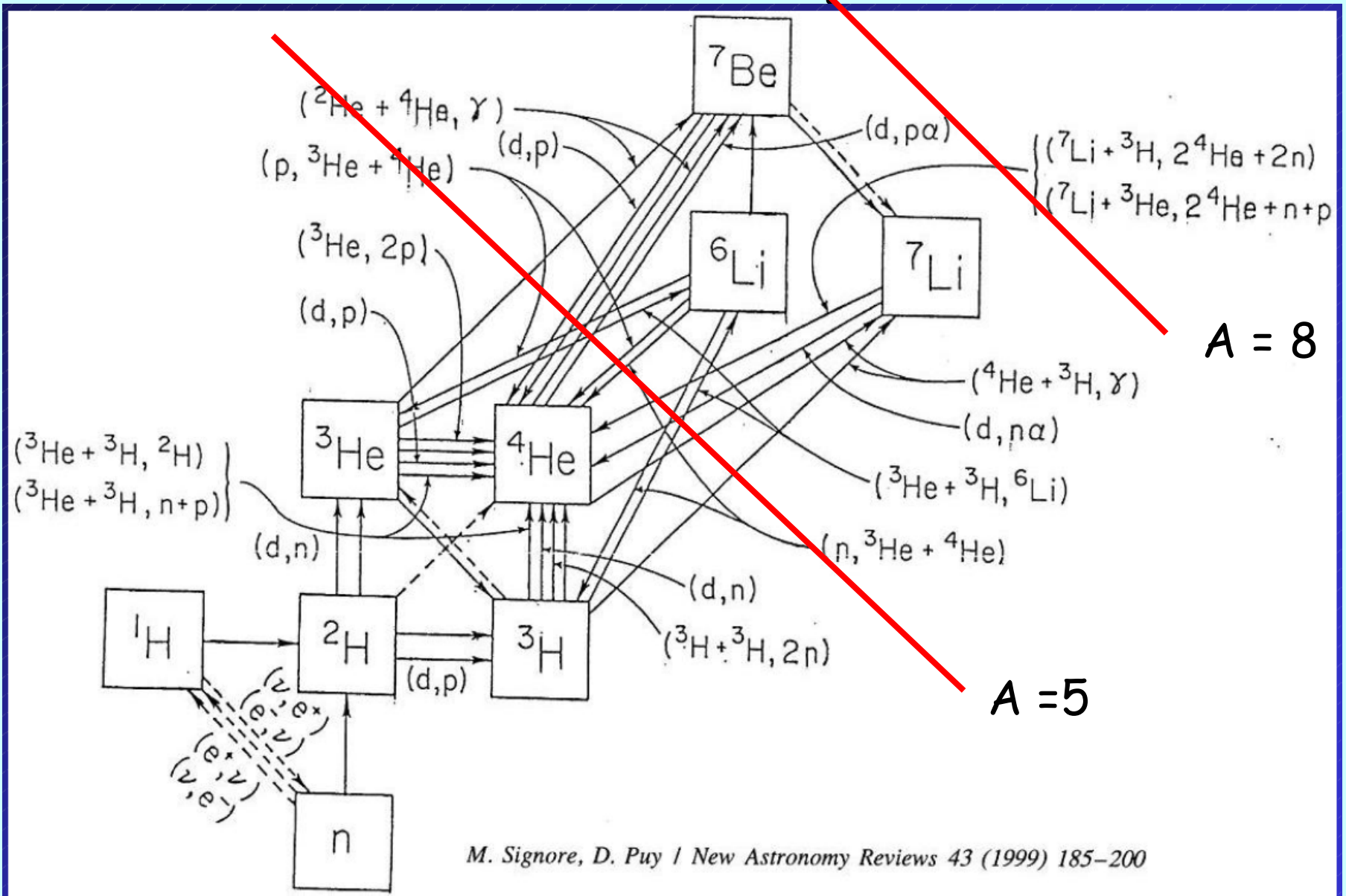
$T \sim \text{MeV}$

$T < \text{eV}$

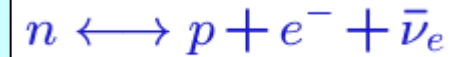
ν_e ; N_{eff}

Wszystkie ν ; masy ν ; N_{eff}

BBN: Powstanie lekkich pierwiastków

$$Y_p \equiv \frac{{}^4\text{He}}{{}^1\text{H}} = \frac{2n}{p+n} = 0.26 \text{ dla } n/p = 0.15$$

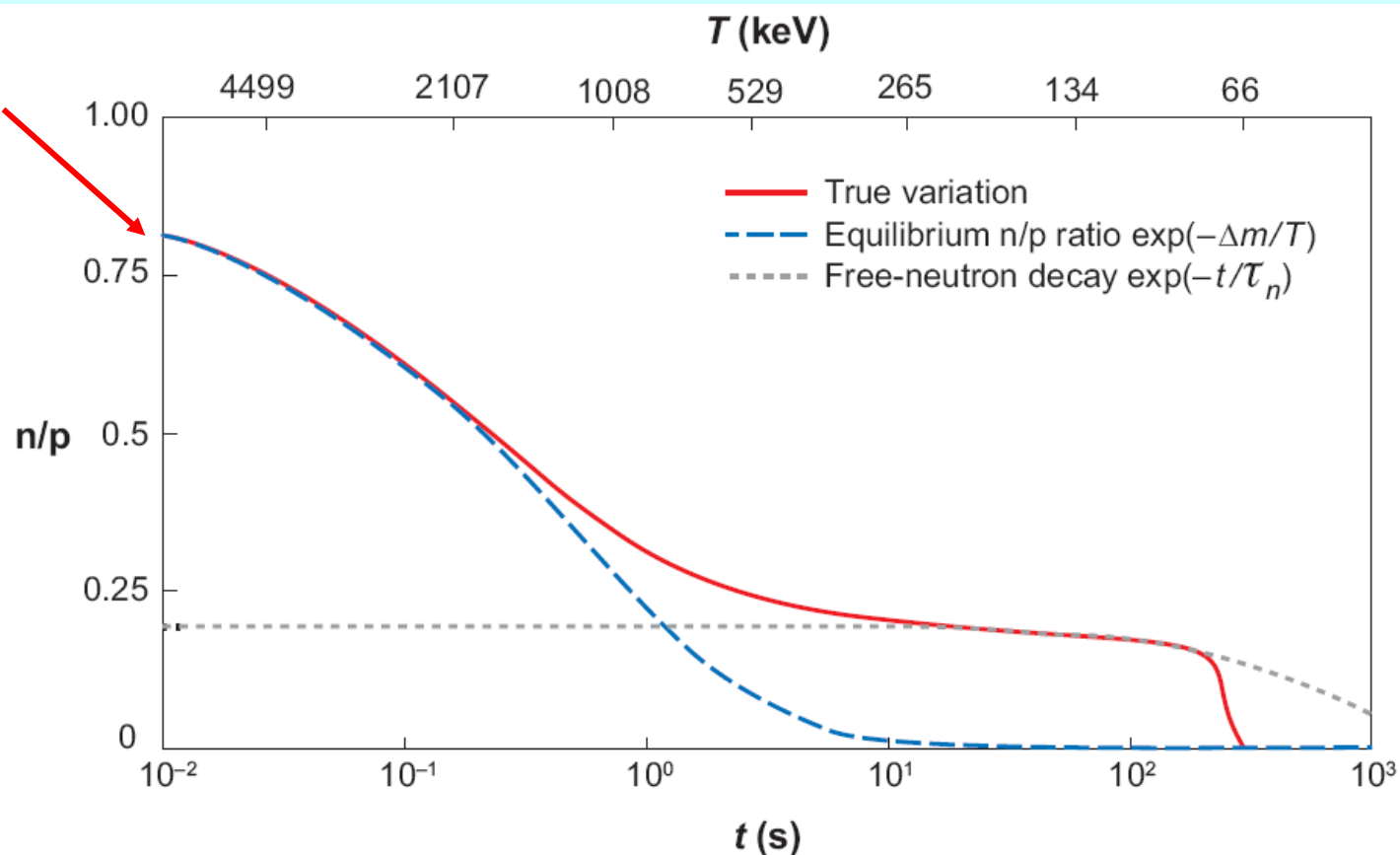

$$m_n - m_p = 1.293 \text{ MeV}$$

$$\tau_n = 886 \text{ s}$$

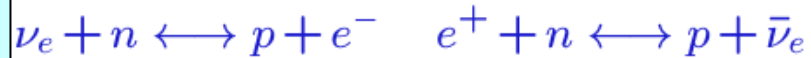
$$n/p = \exp\left(-\frac{m_n - m_p}{kT}\right)$$

Boltzmann!

Dwa wpływy neutrin na BBN

1. Oddziaływania z morzem neutrin zmieniają n/p

2. H zależy od gęstości energii, co wpływa na czas trwania BBN

$$H = \sqrt{\frac{8\pi\rho}{3}} \quad \rho_R = \rho_\gamma + \rho_\nu + \rho_x = \left(1 + \frac{7}{8} \left(\frac{4}{11} \right)^{4/3} N_{\text{eff}} \right) \rho_\gamma$$

$$N_\nu = 2.984(8) \text{ -LEP}$$

$$N_{\text{eff}} = 3.046 \text{ -oczekiwane (zniekształcenie widma)}$$

Z pierwotnej zawartości ${}^4\text{He} + \text{D}$

$$N_{\text{eff}} = 3.1 \quad \begin{matrix} + 1.4 \\ - 1.2 \end{matrix} \text{ (95\% CL)}$$

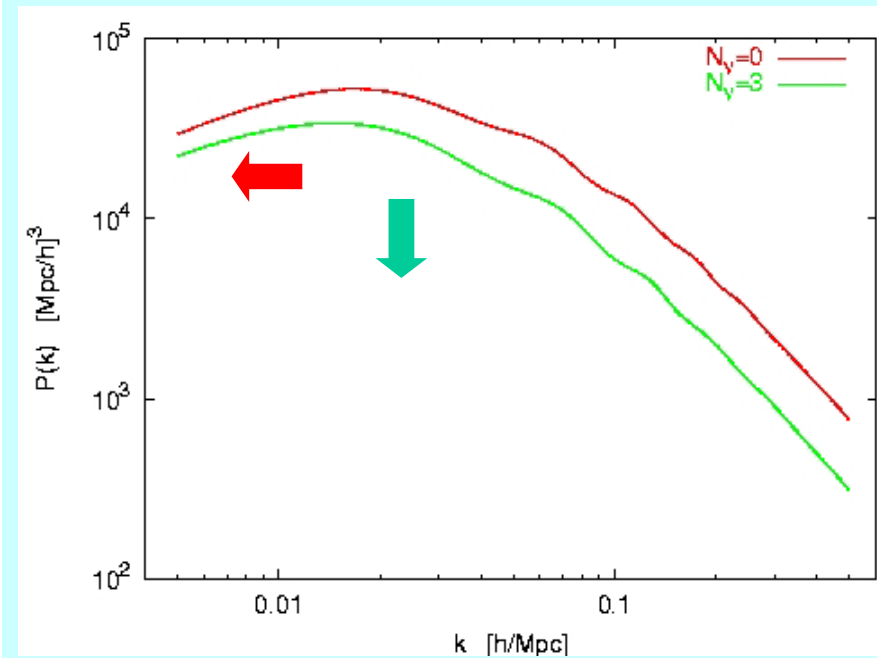
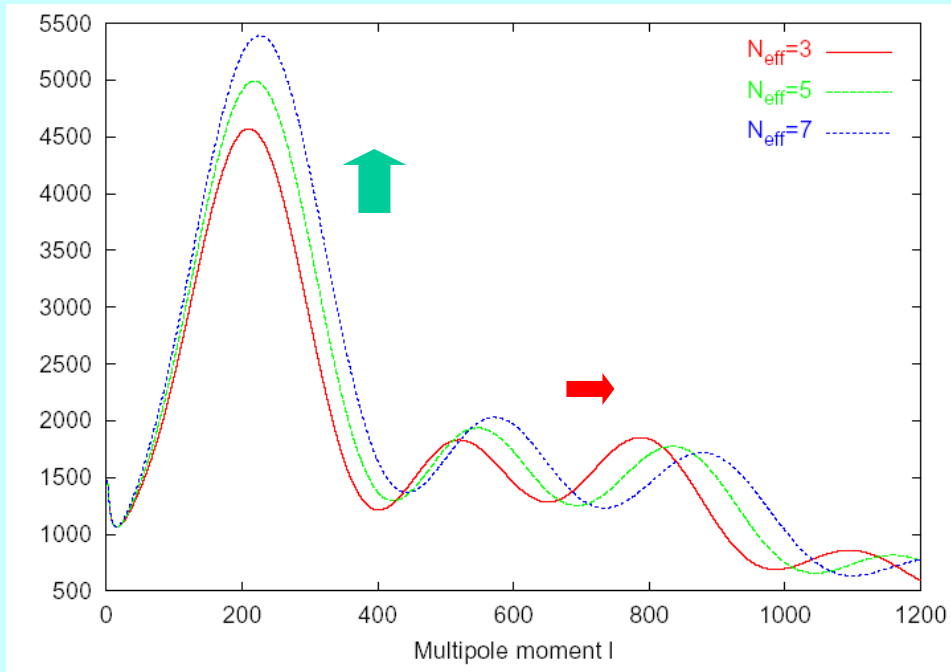
Dowód istnienia $\text{C}\nu\text{B}$

Mało miejsca dla neutrin dodatkowych („sterylnych“)

Wpływ N_{eff} na późniejszy rozwój wydarzeń

- Całkowita ilość „promieniowania” zależy od N_{eff} :
- wpływa na moment przejścia z epoki promieniowania na czas materii
- prędkie neutrino (HDM) uciekają swobodnie (free streaming) zmieniając wielkości fluktuacji LSS

Dołączenie N_{eff} do stałych kosmologicznych

- Dane: WMAP + inne (LSS + $L\alpha F$ + SN-Ia)

- Model Płaski

$$N_{\text{eff}} = 3.5^{+3.3}_{-2.1}$$

95% CL

$$N_{\text{eff}} = 4.0^{+3.0}_{-2.1}$$

Crotty, Lesgourgues & Pastor, PRD 67 (2003) Hannestad, JCAP 0305 (2003)

- Modele inne

$$N_{\text{eff}} = 4.1^{+2.0}_{-1.9}$$

95% CL

Pierpaoli, MNRAS 342 (2003)

- Ostatni „fit” 0711.1762

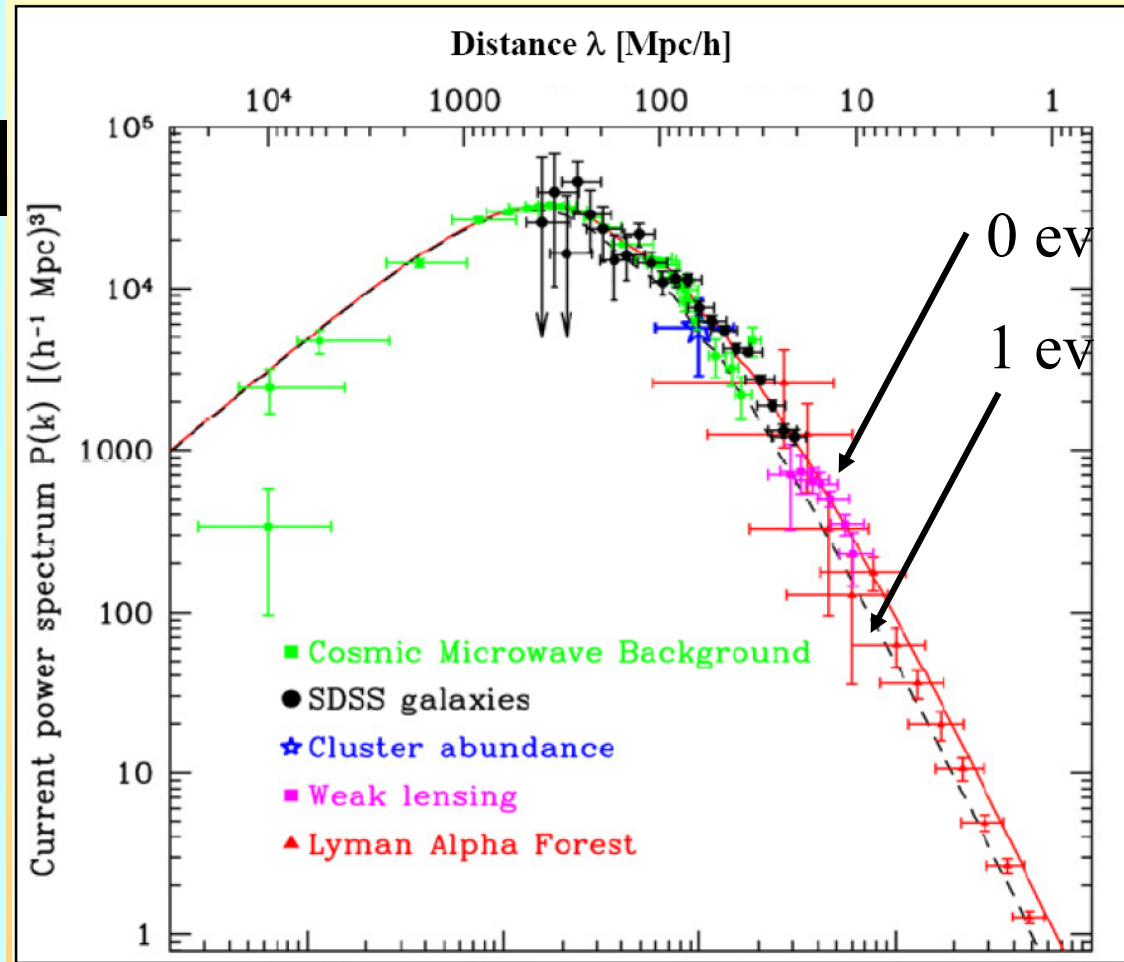
$$N_{\text{eff}} = 3.7^{+1.1}_{-1.2} \text{ (95\% C.L.) } N_{\text{eff}} > 1.8 \text{ (99\% C.L.)}$$

świetna zgodność z BBN (modelowo zależne)

$$\Sigma m_\nu$$

(WMAP prawie nie zależy)

$$P(k) \sim P_{CDM}(k)(1 - 8\Omega_\nu / \Omega_M)$$

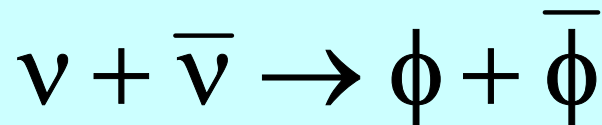

$$\Sigma m_\nu < 0.7 \text{ eV}$$

Niestandardowe neutrino

Trzy przykłady:

- rozpad neutrin ($\tau/m_\nu > 7 \cdot 10 \text{ s}/m_\nu = 222 \text{ y}/m_\nu$)
- Neutrino są dość ciężkie (jak z $2\beta 0\nu$) lecz sprzęgają się do lekkich bozonów i anihilują, gdy $T \text{ ok. } 1 \text{ eV}$

Wszechświat bezneutrinowy (Nicole Bell)

- Neutrino o zmiennej masie sprzęgają się do ciemnej energii ($\rho_\Lambda \approx 1 \text{ meV}/\text{cm}^3$) (Neil Weiner)

Konkluzje:

Istnieją we Wszechświecie trzy rodzaje neutrin

- średnia całkowita liczba neutrin + antyneutrin
= $336 / \text{cm}^3$
- średnia temperatura $1.95 \text{ K} = 0.17 \text{ meV}$
- sumaryczna masa neutrin $< 0.7 \text{ eV}$
- co najmniej dwa neutrino są nierelatywistyczne

Rozkłady neutrin we Wszechświecie - efekty grawitacyjne

- neutrina nierelatywistyczne a więc klastry neutrinowe??
- zwykła materia silnie sklastrowana ($1 \text{ g} = 6 \cdot 10^{23}$ nukleonów)

Najprostsze założenie, że stosunek $\Omega_{\nu}/\Omega_b \approx 0.5 m_{\nu}[\text{eV}]$
(średnio we Wszechświecie) zachowuje się również w klastrach

$$\frac{n_{\nu}}{\langle n_{\nu} \rangle} \approx 10^7 * n_b * m_{\nu}[\text{eV}] \approx 10^3 - 10^4$$

dla $m_{\nu} = 1 \text{ eV}$ i $n_b = (10^{-3} - 10^{-4})/\text{cm}^{-3}$ dla klastrów galaktyk
(zależne od masy, a więc rozdzielenie zapachów?)

Treimaine-Gunn (1979) ograniczenie:

Jedynie neutrina o $v < v_{\text{escape}}$ ucieczki mogą być utrzymane przez pole grawitacyjne.

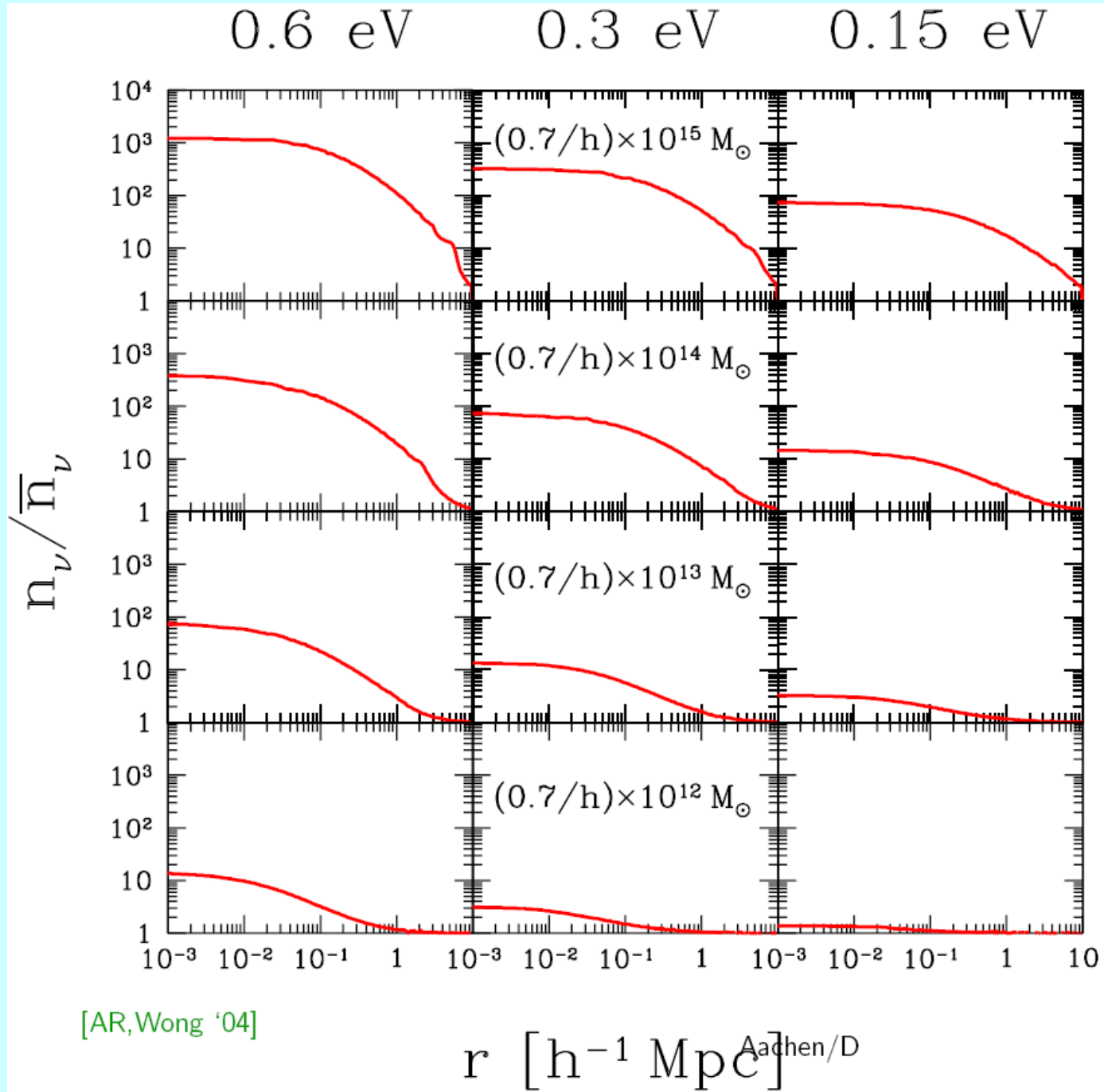
$v_{\text{escape}} \approx 2000 \text{ km/s}$ dla klastrów, 600 km/s dla galaktyk

$$\langle \mathbf{v}_\nu \rangle = \sqrt{\frac{3T_\nu}{m_\nu}} = 6200 \text{ km/s} \text{ dla } m_\nu = 1 \text{ eV} \quad (\beta_\nu = 0.02)$$

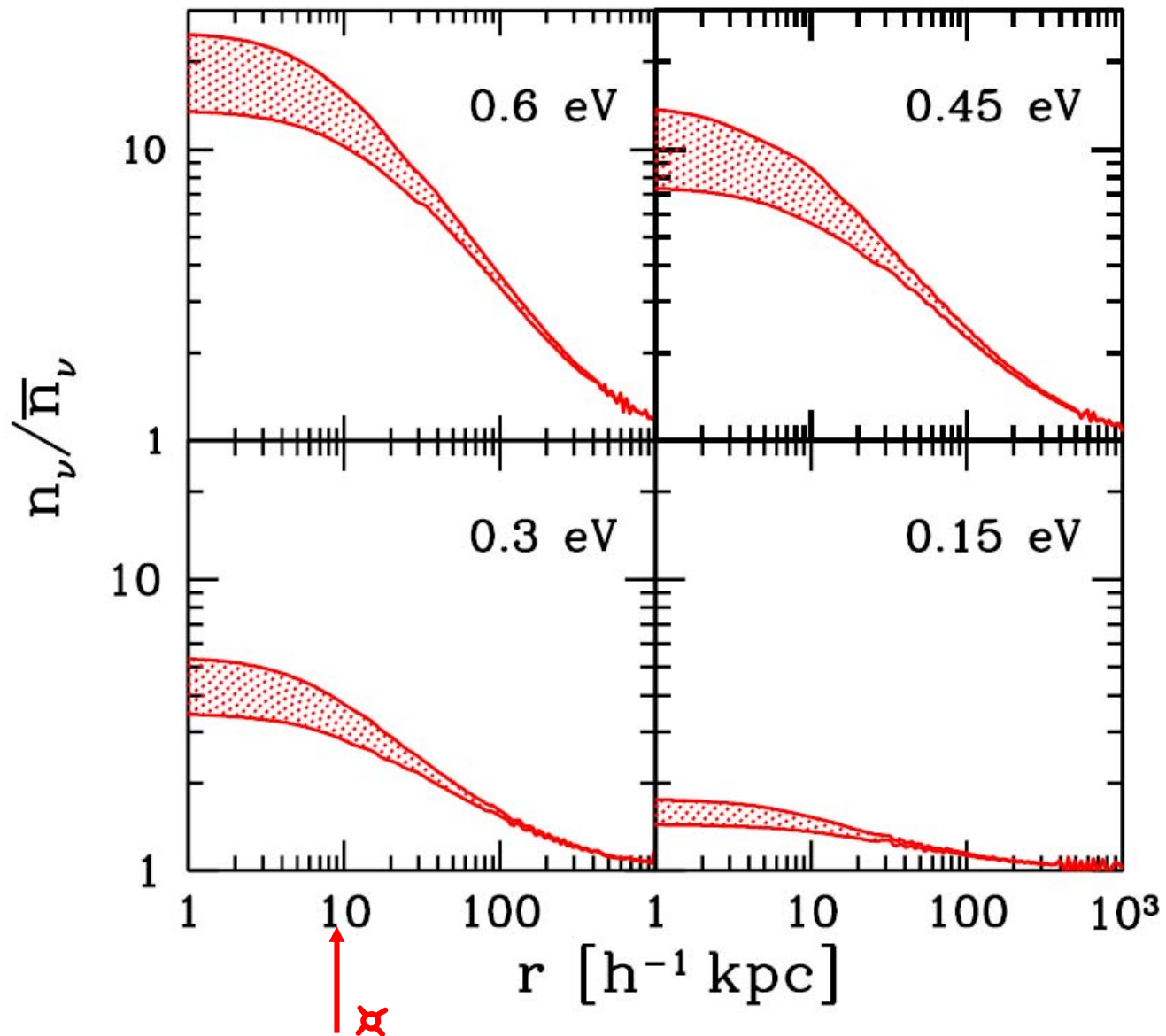
co by znaczyło, że tylko 1/3 neutrin jest schwytana.

Obliczenia (równanie Własowa) uwzględniają zakaz Pauliego i rozkład ciemnej materii

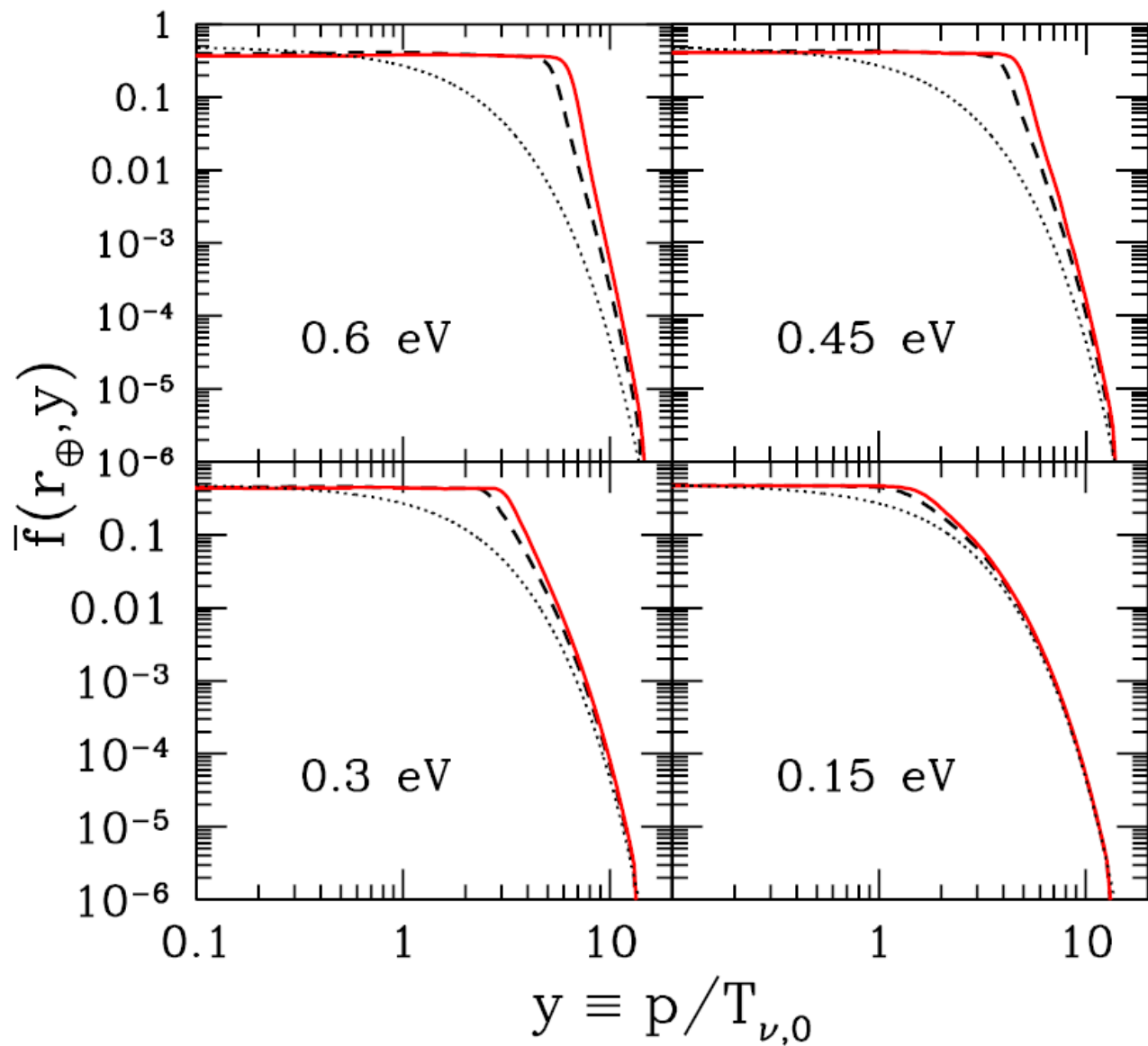
Ringwald, Wong: JCAP12(04)005, hep-ph/0408241

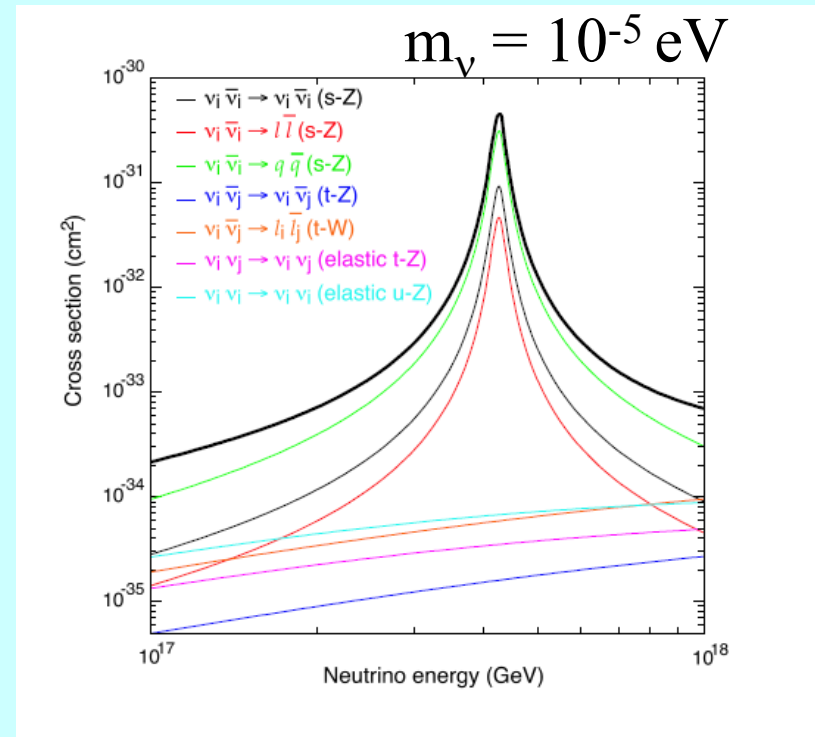
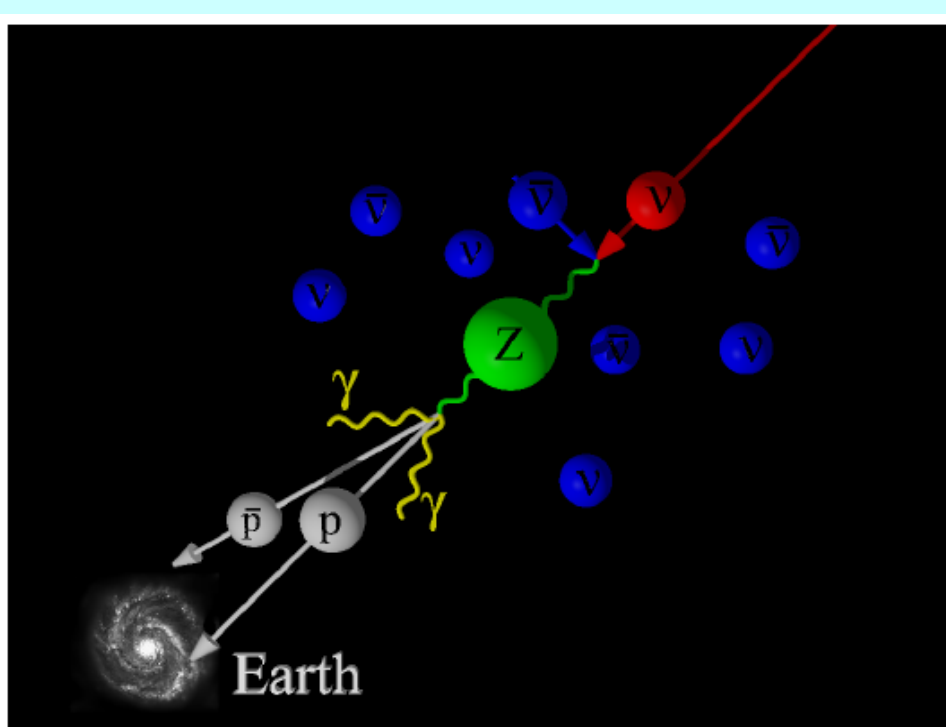

Pasmo - różne rozkłady ciemnej materii

Detekcja CνB

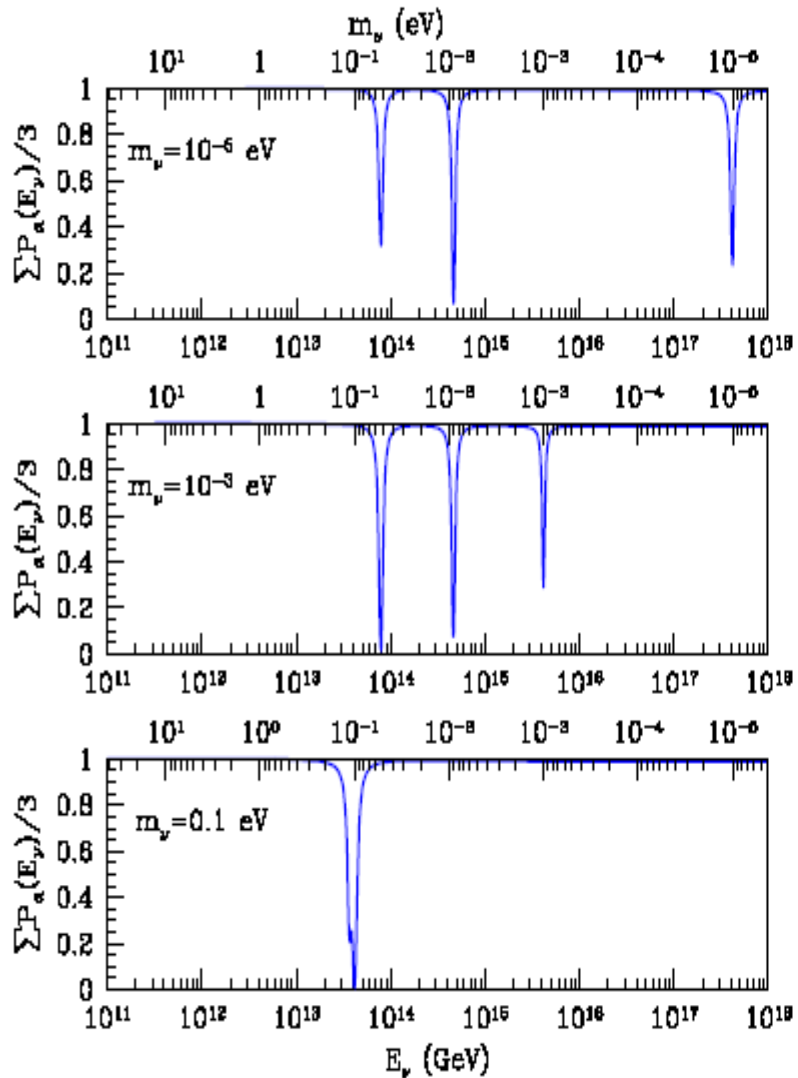
ν jako tarcza „Z burst”

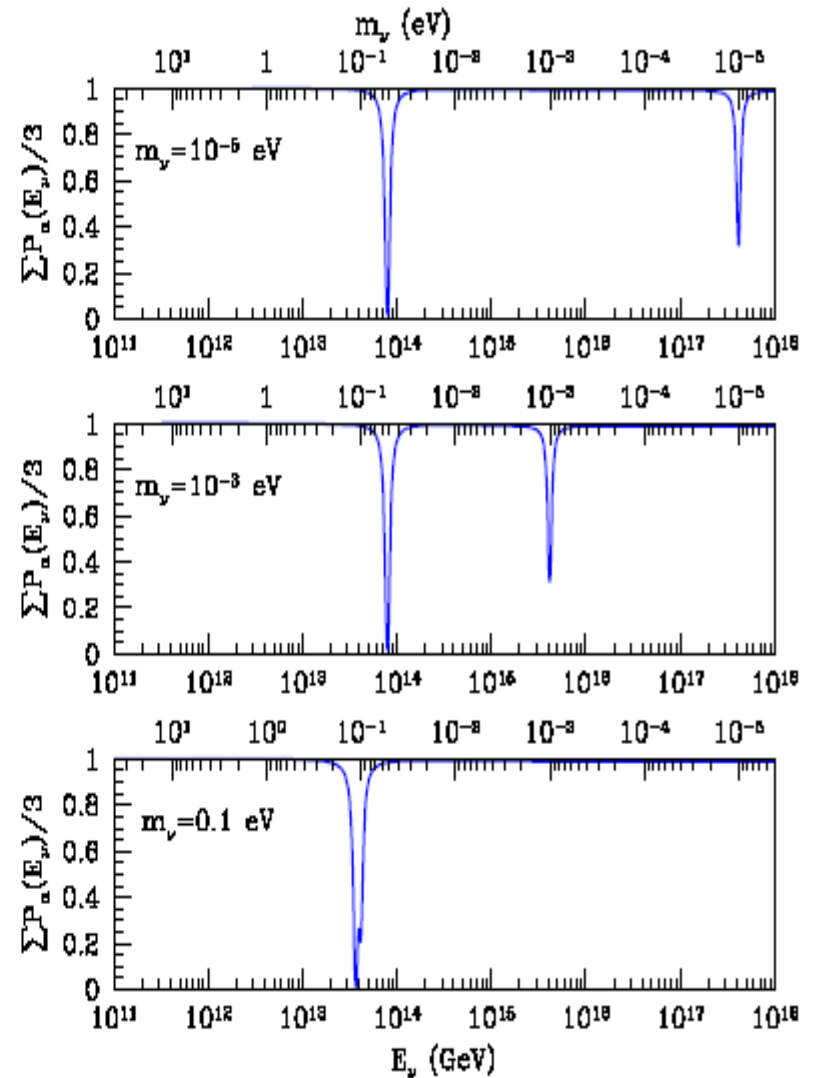
„tłumaczy” CR powyżej GZK

$$E_{\nu}^{Z\text{res}} \simeq \frac{4 \cdot 10^{21}}{m_{\nu}} \text{ eV}$$

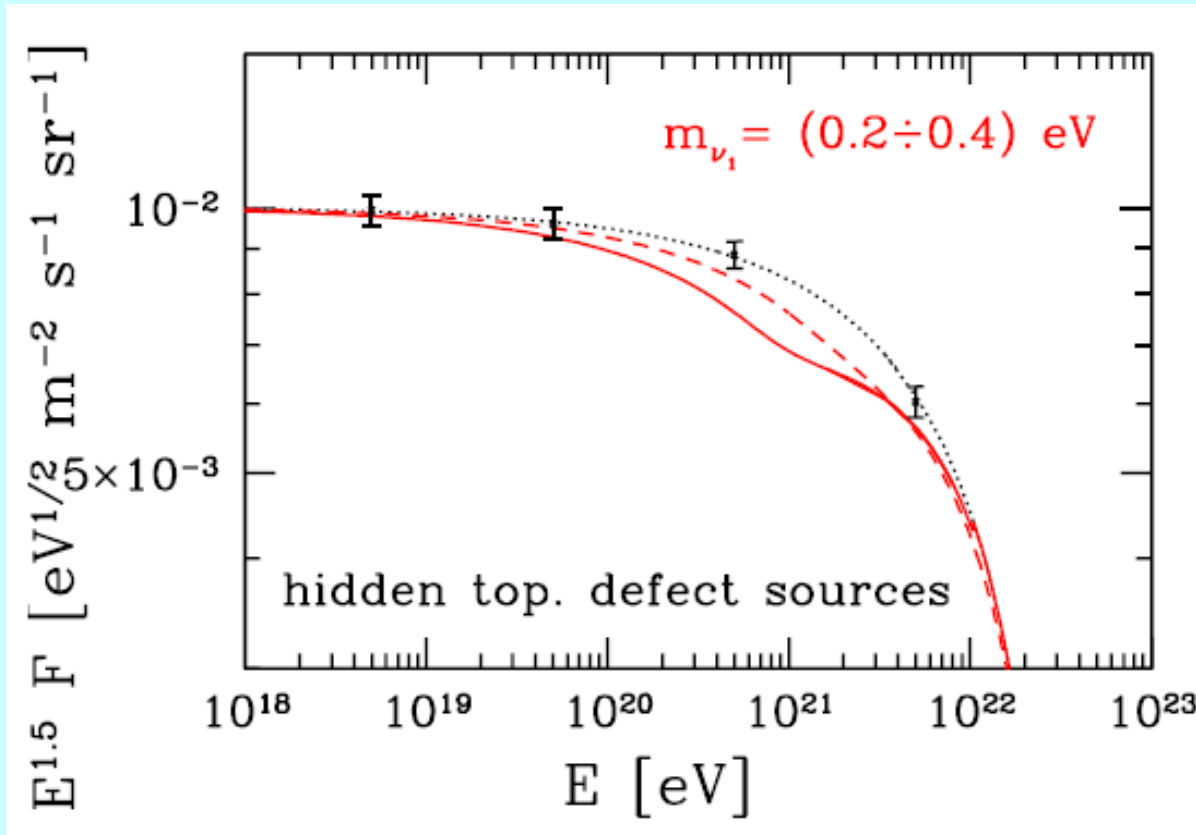
Normal hierarchy

Inverted hierarchy

Źródło odległe o dużym z i widmo $C\nu B$
rozmyte po z i rozkładzie Fermiego

Źródło o natężeniu tłumaczącym zdarzenia powyżej
GZK na granicy obecnej czułości. Błędy: 10 lat pomiarów
(dla dekady)

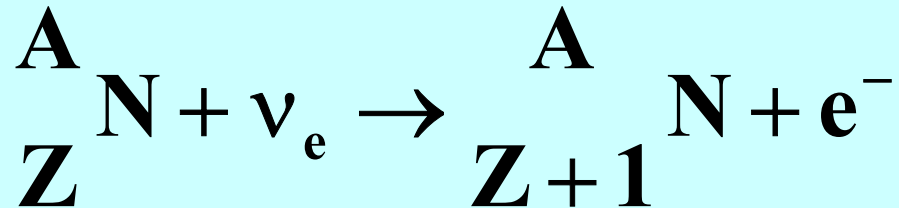
Wiązki z akceleratora:

$$R\left(\begin{matrix} A \\ Z \end{matrix} N + \nu\right) \approx 2 * 10^{-8} * \frac{n_\nu}{\langle n_\nu \rangle} * m_\nu [\text{eV}] * \frac{A^2}{Z} * E_N [10 \text{ TeV}] * L [100 \text{ km}] * I [0.1 \text{ A}] / \text{yr}$$

Np. LHC

$$\begin{array}{ll} 7 \text{ TeV p, } L=26.7 \text{ km, } I=0.6 \text{ A} & R=2*10^{-8} / \text{yr} \\ 574 \text{ TeV Pb, } L=26.7 \text{ km, } I=0.006 \text{ A} & R=1*10^{-5} / \text{yr} \end{array}$$

Niezbadana alternatywa: odwrotny rozpad beta

CvB jako pocisk

Rozpraszanie - efekty G_F^2

$$\langle E_\nu \rangle \approx T_\nu$$

$$\sigma_{\nu N} \approx \begin{cases} G_F^2 m_\nu^2 / \pi = 10^{-56} (m_\nu [eV])^2 \text{ cm}^2 & \text{dla NR-Dirac} \\ G_F^2 E_\nu^2 / \pi = 5 * 10^{-63} \text{ cm}^2 & \text{dla R} \end{cases}$$

Majarana – tylko $\gamma_\mu \gamma_5$; a więc należy pomnożyć przez $\beta_\nu^2 \approx 10^{-6}$

Dla $n = 56 / \text{cm}^3 < 10^{-6} / \text{yr/kTon}$ dla NR-Dirac
Koherentność jądrowa $A^2 = 10^5$ pomaga niewiele.

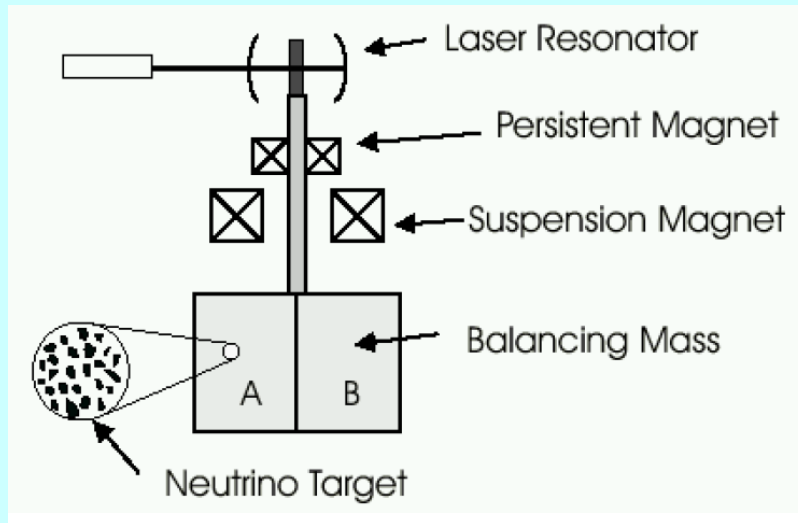
Lecz $\lambda_\nu = 1 / \langle p_\nu \rangle \approx 2 \text{ mm}$

(λ^3 zawiera $> 10^{20}$ jąder)

Weber!

Następuje interferencja destruktywna, gdy tarcza $\gg \lambda$
 - należy użyć ziarenek rozdzielonych o wymiarach λ .
 Metoda: wykorzystać ruch Słońca wzgl. halo
 neutrinowego naszej Galaktyki (369 km/s)

$$a_t \approx 10^{-23} * \frac{n_\nu}{\langle n_\nu \rangle} * \left(\frac{N}{A} \right)^2 * (\beta_{\text{sun}})^2 * \rho_t [\text{g/cm}^3] [\text{cm/s}^2]$$

Obecnie mierzalne 10^{-12} cm/s^2 (przesunięcia 10^{-13} cm)

- nierealne, tym bardziej, że neutrino z see-saw i mierzalne w $0\nu 2\beta$ są cząstkami Majorany.

Efekty liniowe z G_F : „optyka neutrinowa” ($n-1 \propto G_F$),

Efekt Stodolskiego (rozpraszanie spolaryzowanych
neutrino na spolaryzowanej tarczy)

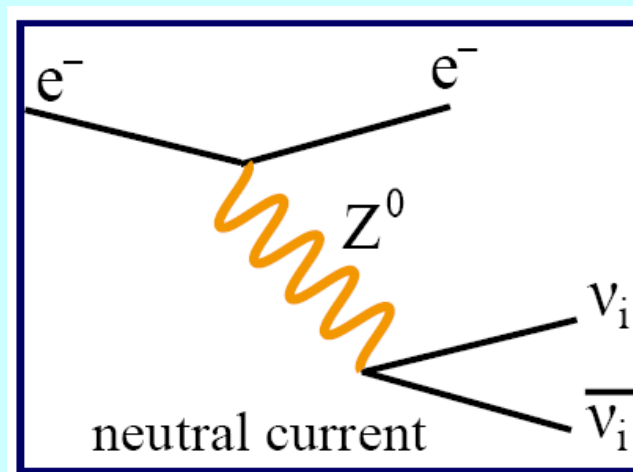
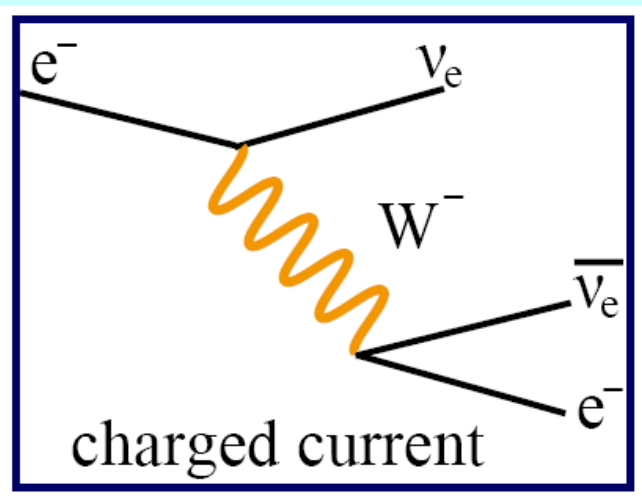
- **niemierzalne.**

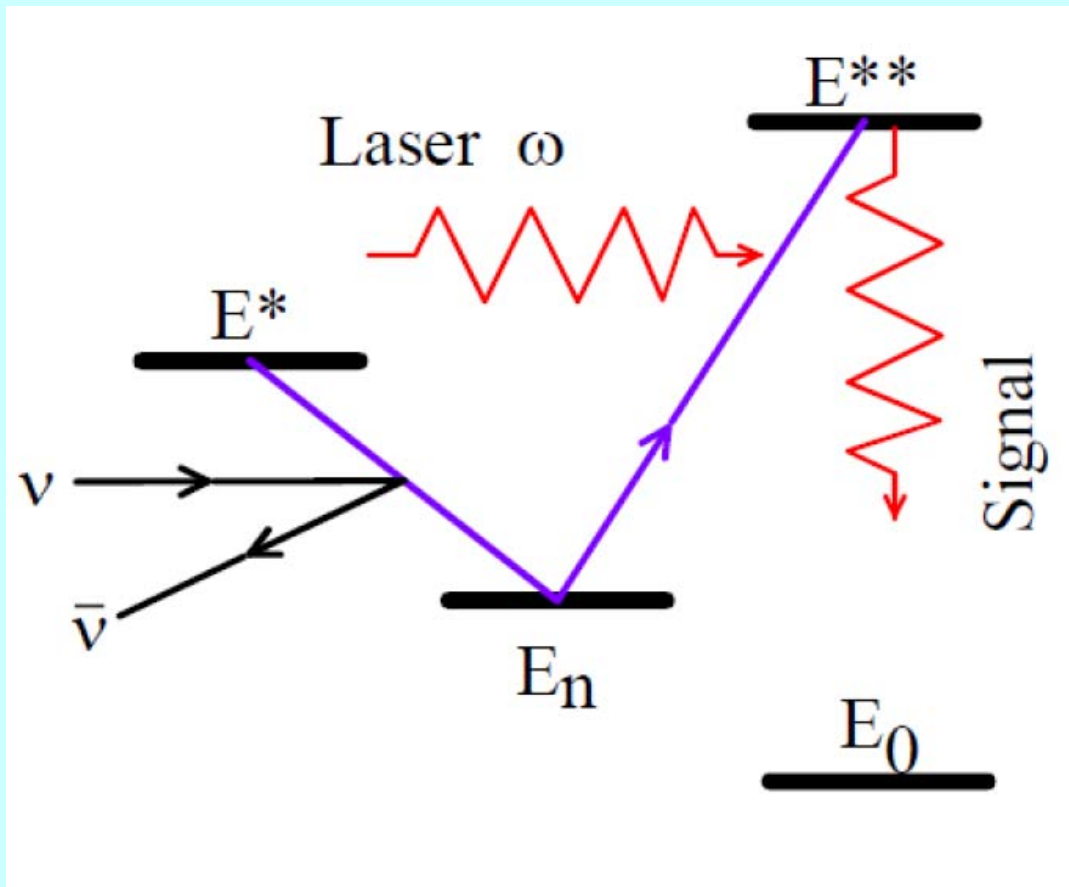
CnB jako tło (Yoshimura z Okayama)

hep-ph/0611362 hep-ph/0703019

SPectroscopy of Atomic Neutrino
(SPAN collaboration)

Poszukiwanie rozpadu stanu atomowego poprzez emisję pary $\nu\bar{\nu}$

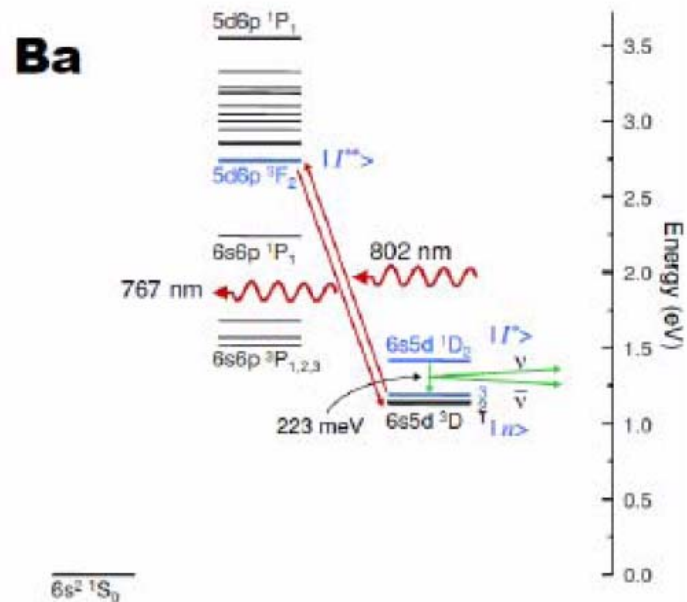
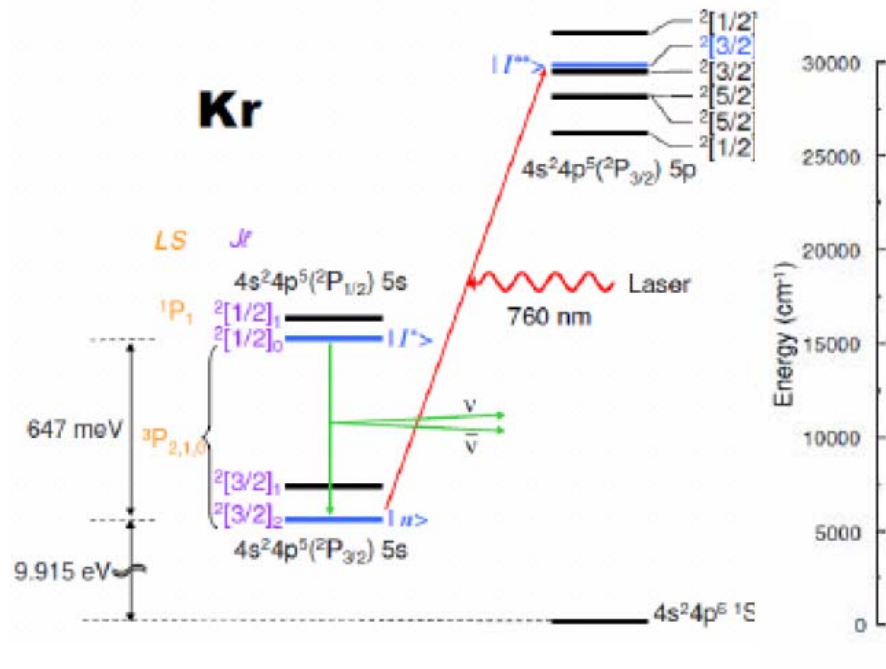

E^* - atom
Rydberga

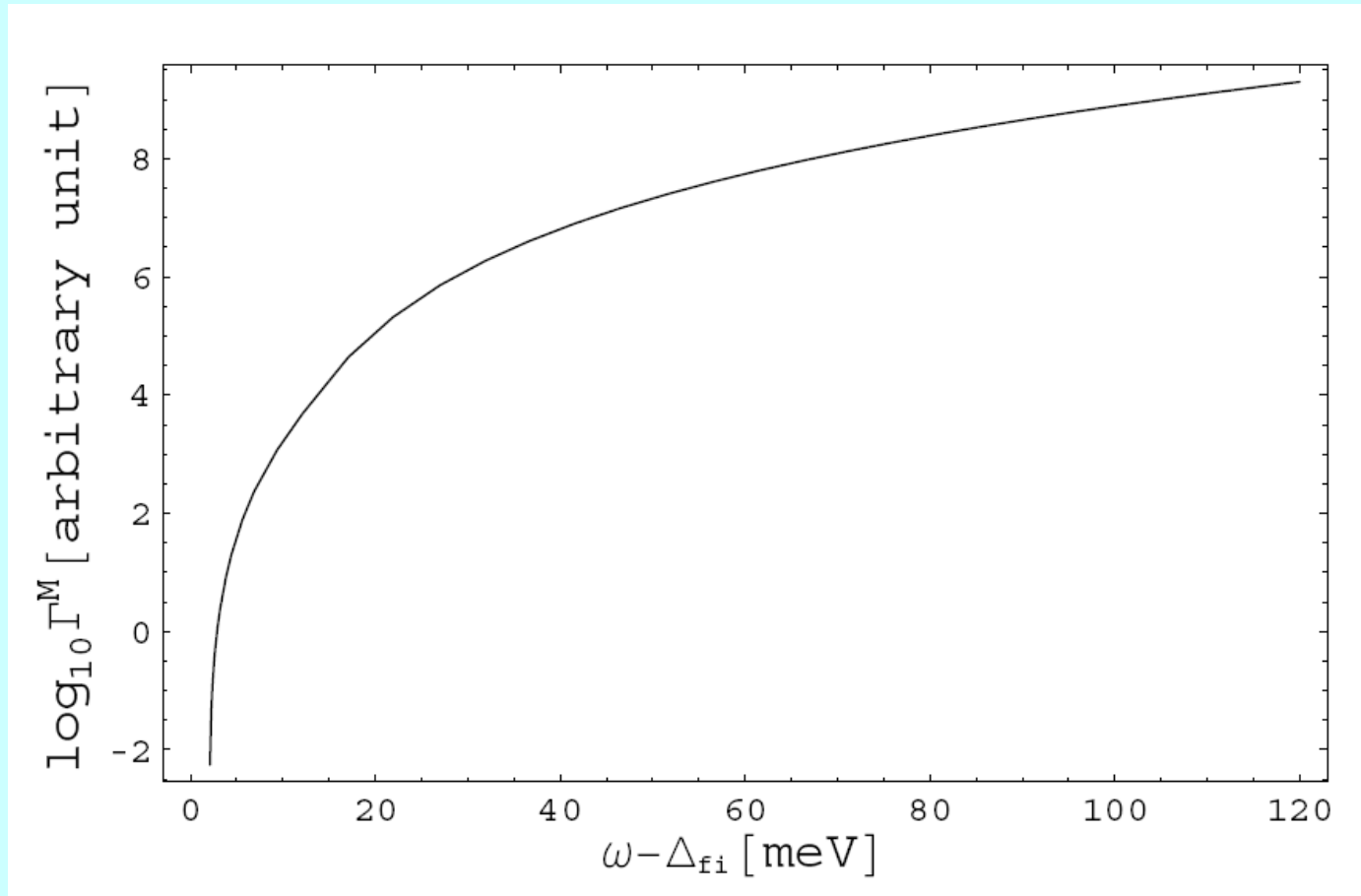
E^* - stan długożyciowy (>1 s), leży b. blisko nad E_n .
Laser wywołuje przejście do E^{**} , który rozpadając się
daje sygnał wystąpienia procesu:

$$\gamma + |I^*\rangle \rightarrow |I^{**}\rangle + \nu_i \bar{\nu}_j$$

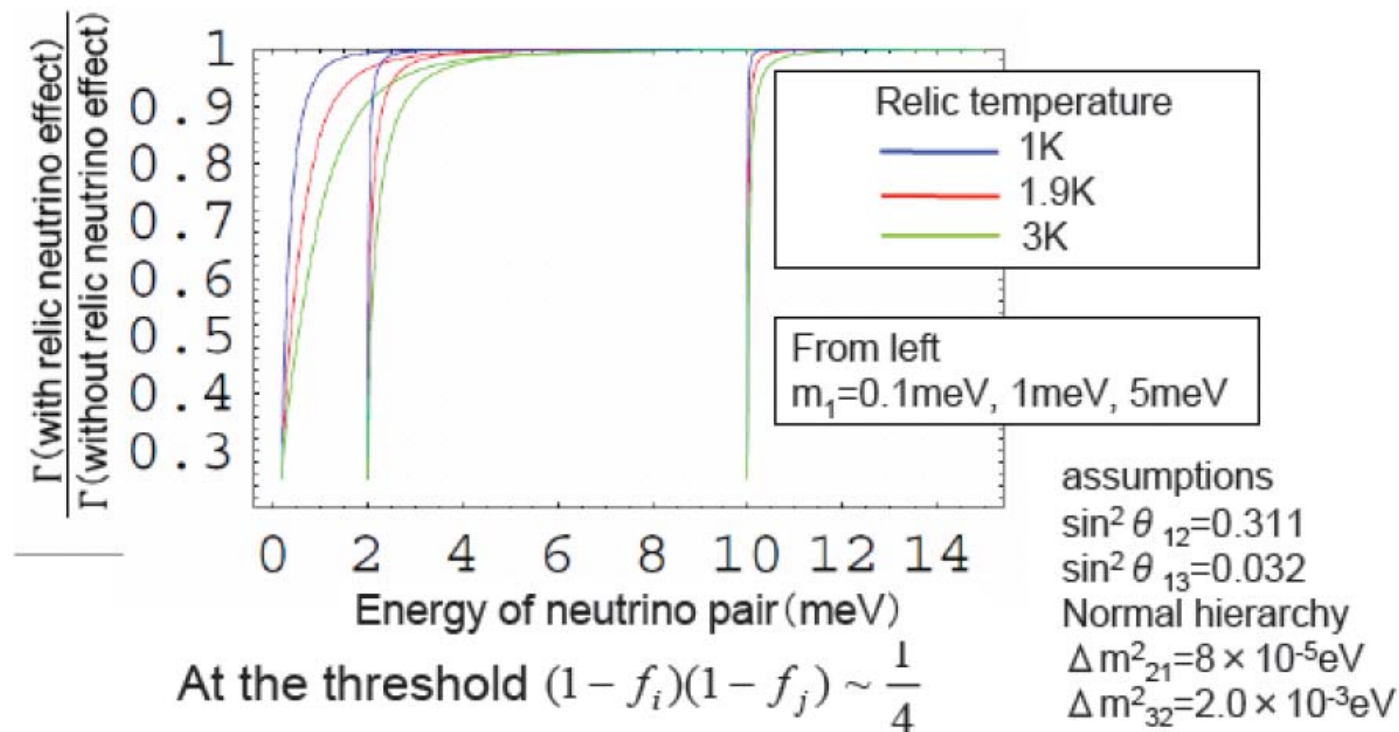

$$\omega_{th} = E_{**} - E_* + m_i + m_j$$

Jeśli ν Majorana to 6 progów (niezachowanie L)
i różny kształt od ν Diraca

Jeśli istnieją neutrino pierwotne, to zasada Pauliego
zmienia kształt przy progu

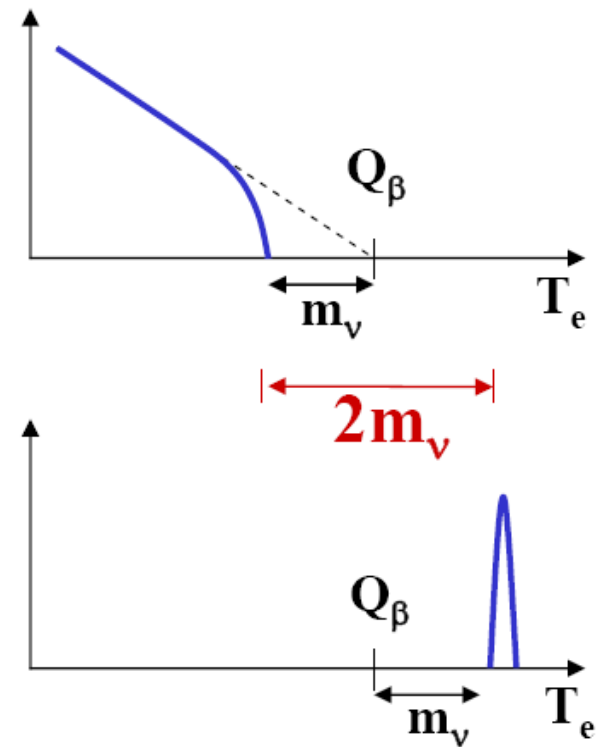
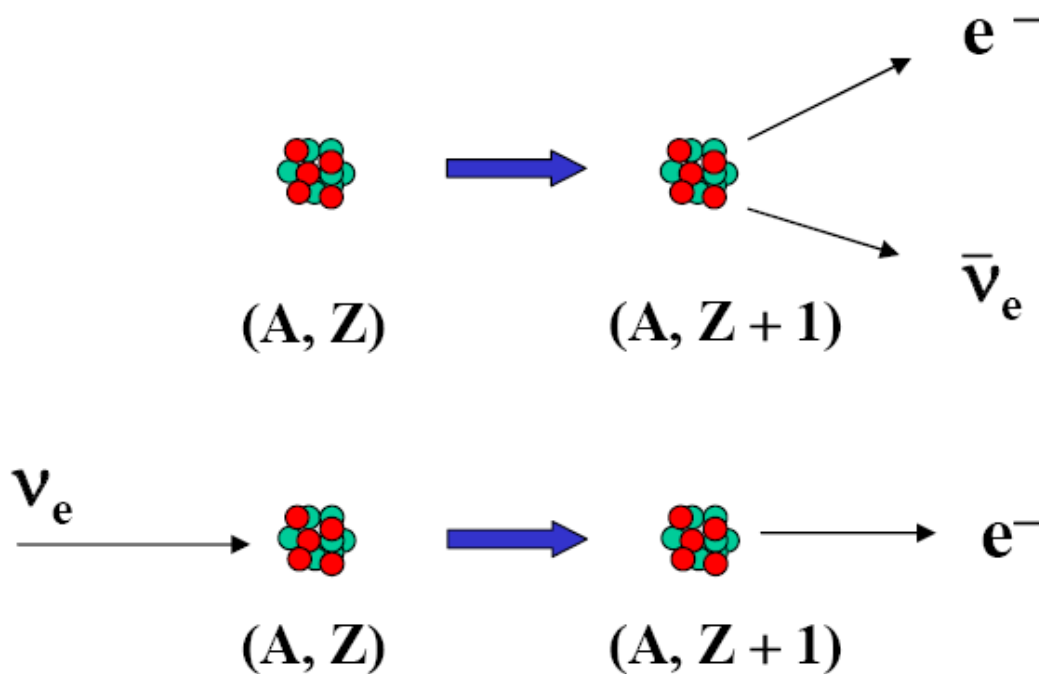
Uwaga; praca **in statu nascendi**.

Jednakże, jeśli jest to realne, to **ogromny potencjał odkrywczy**

Wychwył neutrino przez jądra radioaktywne

Stary pomysł: Weinberg (1962).

Nowa (2007) ekscytacja (Cocco, Vogel)

$$\lambda_{\beta} = \frac{\ln 2}{t_{1/2}} = \frac{G_{\beta}^2}{2\pi^3} \int_{m_e}^{W_e} p_e E_e F(Z, E_e) C(E_e, p_e) E_e p_e dE_e$$

Prędkość rozpadu beta (ilość rozpadów/s)

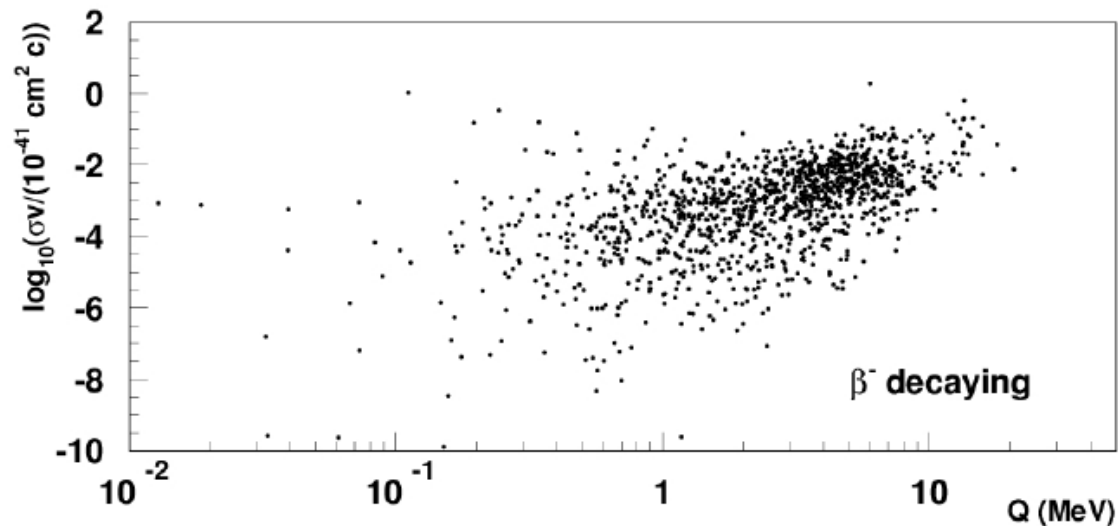
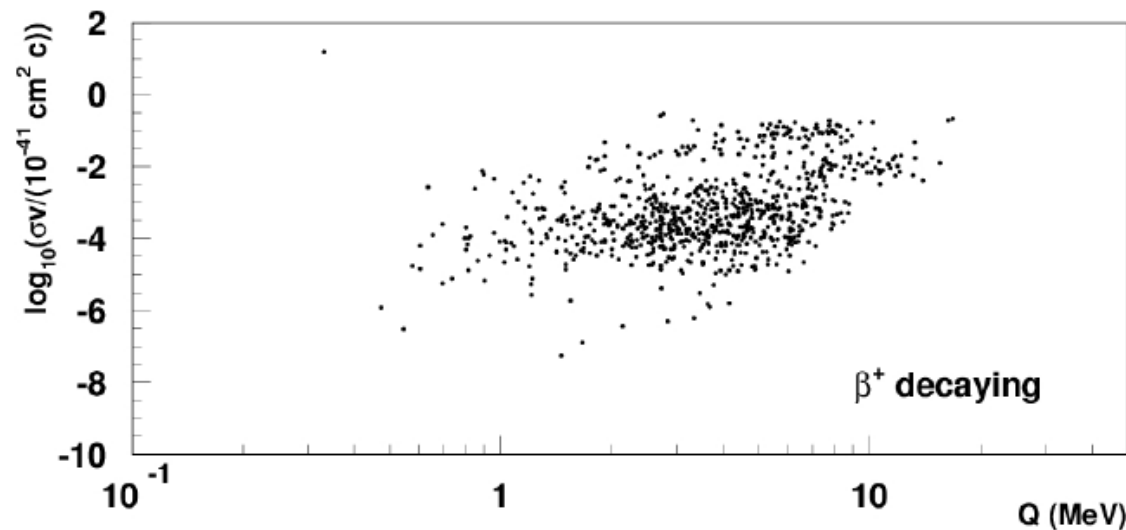
$$\sigma_{\nu} v_{\nu} = \frac{G_{\beta}^2}{\pi} p_e E_e F(Z, E_e) C(E_e, -p_e) \propto Q_{\beta}^2 \quad (\sigma \propto 1/v \propto \lambda)$$

Ilość oddziaływań jednego ν /s (przekrój czynny *strumień)

F - funkcja Fermiego

C - czynnik kształtu

1272 β^- decays799 β^+ decays

Beta decaying nuclei having $\text{BR}(\beta^\pm) > 5\%$
selected from 14543 decays listed in the ENSDF database

Isotope	Decay	Q (keV)	Half-life (sec)	$\sigma_{\text{NCB}}(v_\nu/c)$ (10^{-41} cm^2)
^3H	β^-	18.591	3.8878×10^8	7.84×10^{-4}
^{63}Ni	β^-	66.945	3.1588×10^9	1.38×10^{-6}
^{93}Zr	β^-	60.63	4.952×10^{13}	2.39×10^{-10}
^{106}Ru	β^-	39.4	3.2278×10^7	5.88×10^{-4}
^{107}Pd	β^-	33	2.0512×10^{14}	2.58×10^{-10}
^{187}Re	β^-	2.64	1.3727×10^{18}	4.32×10^{-11}
^{11}C	β^+	960.2	1.226×10^3	4.66×10^{-3}
^{13}N	β^+	1198.5	5.99×10^2	5.3×10^{-3}
^{15}O	β^+	1732	1.224×10^2	9.75×10^{-3}
^{18}F	β^+	633.5	6.809×10^3	2.63×10^{-3}
^{22}Na	β^+	545.6	9.07×10^7	3.04×10^{-7}
^{45}Ti	β^+	1040.4	1.307×10^4	3.87×10^{-4}

$$\lambda_\nu = \int \sigma_\nu \mathbf{v}_\nu \frac{1}{\exp(\mathbf{p}_\nu / T_\nu) + 1} \frac{d^3 \mathbf{p}_\nu}{(2\pi)^3}$$

$$T_\nu = 1.7 \times 10^{-4} \text{ eV}$$

- bez efektów klastrowania

$$N_\beta = 285 \times \frac{\sigma_\nu \mathbf{v}_\nu}{10^{-41} \text{ cm}^2} / \text{yr} / \text{mol}$$

Np. Tryt (^3H)

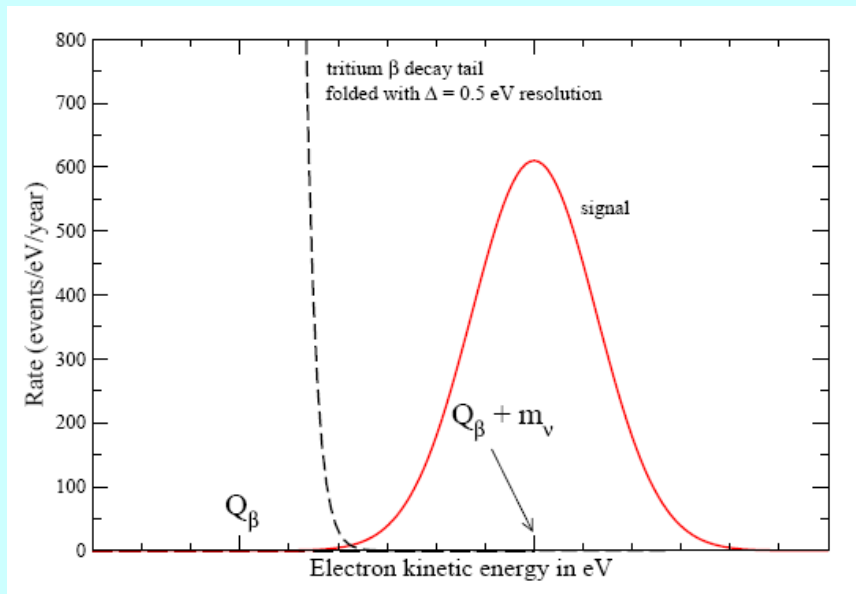
$Q = 18.591 \text{ keV}$, $t_{1/2} = 3.8878 \cdot 10^8 \text{ s}$ (12.3 yr);

$$\sigma_{\nu} \beta_{\nu} = 7.84 \cdot 10^{-45} \text{ cm}^2$$

Całka po widmie F-D $\Rightarrow$

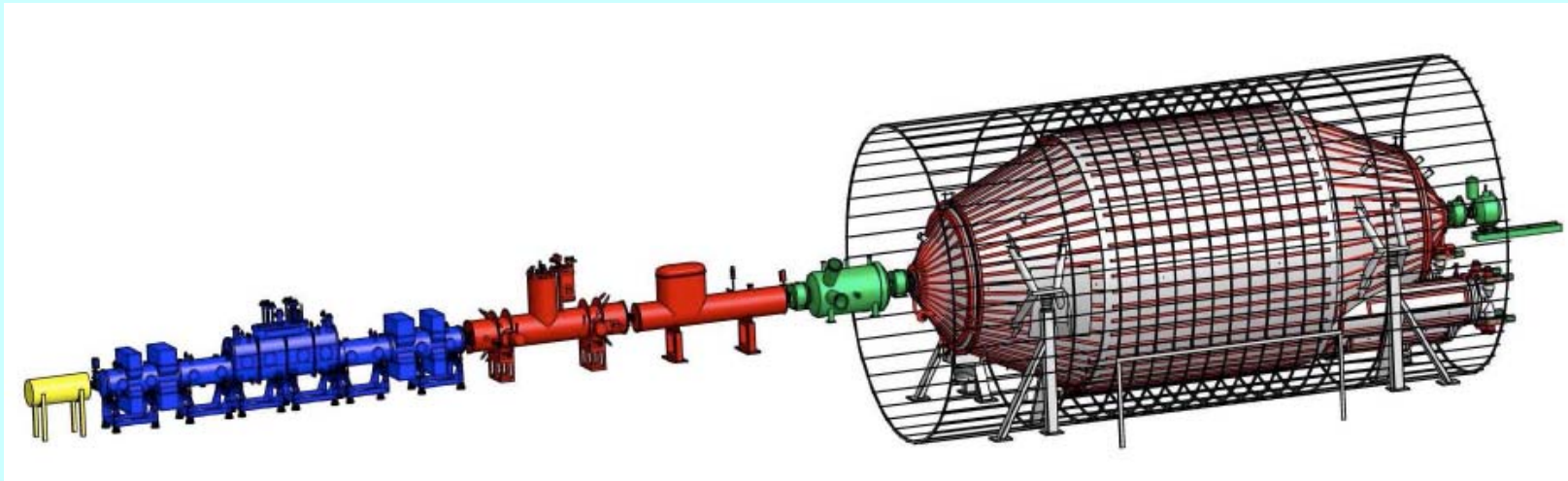
$$N_{\beta} = 7 \cdot \frac{n_{\nu}}{\langle n_{\nu} \rangle} / \text{yr} / \text{MCi} \quad (1 \text{ MCi} = 3.7 \cdot 10^{16} \text{ rozpadów} / \text{s} \approx 100 \text{ g T})$$

Roczna produkcja trytu 4 MCi (obecne zasoby 70 MCi)

$m_{\nu} = 1 \text{ eV}$, $\text{FWHM} = 0.5 \text{ eV}$;
klastrowanie neutrin 50

KATRIN

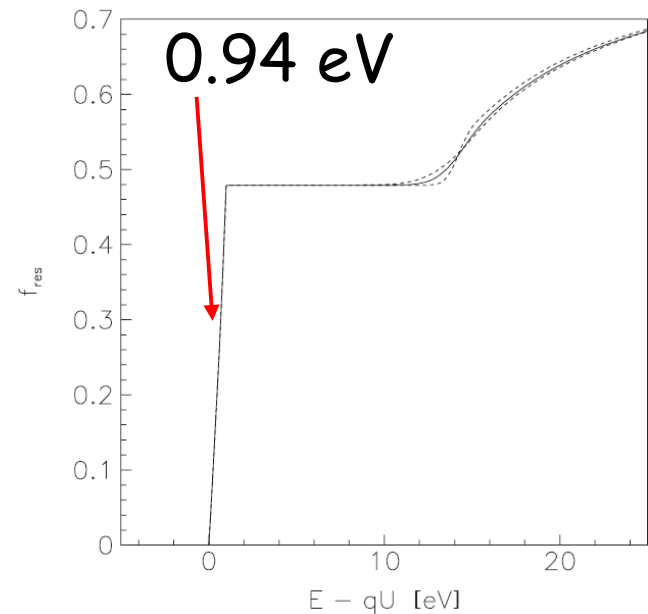
KATRIN: czułość 0.2 eV

KATRIN: ok. 10^{11} rozpadów/s
 $\Rightarrow$ 1 eV/1000 yr

Hipotetyczny projekt:

$m_\nu = 0.3\text{eV}$ i $\Delta = 0.5\text{ eV}$

Wystarczy 0.7 g trytu ($2 \cdot 10^{14}$ rozpadów/s)
by uzyskać 10 zdarzeń po 5 latach (dla klastrowania = 50)

Neutrino background (is waiting for you)

Na pewno istniało na
początku Wszechświata
i pewien czas później
a obecnie -

CZEKA NA WAS

